

**НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ УКРАЇНОЗНАВСТВА ІМ. І.КРИП'ЯКЕВИЧА**

УКРАЇНО-УГОРСЬКІ ЕТЮДИ

ВИПУСК 1

**Відповідальний редактор
проф. д.і.н. Л.Войтович (Львів)**

ЛЬВІВ-2010

ББК 63 3 (4 УКР)

Б20

ISBN 978-966-02-5753-5

Рецензенти: Кучинський О. А., д. і. н. (Львів)

Кучинко М. М., д. і. н. (Луцьк)

У збірнику подані матеріали Міжнародного Історико-Мистецького Форуму “Київська Русь та династія Арпадів”, який проходив у кемпінгу “Святослав” (Сколівський р-н Львівської обл.) 28-30 жовтня 2009 р. за участю фахівців і митців з України, Росії, Польщі та Угорщини.

The volume includes papers presented at the international History and Art Forum “Kyivan Rus’ and Arpad Dynasty”, “Sviatoslav” Camping (Scole district, Lviv region), 28-30 October 2009. Scholars and artists from Ukraine, Russia, Poland and Hungary have participated at the Forum.

ISBN 978-966-02-5753-5

Редакційна колегія: д. і. н. Л. Войтович (Львів) – відповідальний редактор, д. і. н. О. Головко (Київ), д-р. габ. Д. Домбровський (Бидгощ), д. і. н. М. Литвин (Львів), д. і. н. О. Майоров (Санкт-Петербург)

Угорський текст доц. к. і. н. Ю. Чотарі (Закарпатський угорський ін-т ім. Ференца Ракоці II).

Видання здійснено завдяки спонсорській допомозі В. І. Божко

ISBN 978-966-02-5753-5

© автори статей

© Божко В. І.

ВІД РЕДАКТОРА

Хвилюючий звук угорського національного інструменту “гарогаго”, на якому виконав державний гімн Угорщини музикант-віоргуоз та історик давнього мистецтва Олександр Щур, зворушив душі учасників Міжнародного Історико-Мистецького Форуму “Київська Русь та династія Арпадів”, який відбувся в пансіонаті “Святослав” поблизу Славська 28–30 жовтня 2009 р. Тоді музикант взяв сурму і виконав на ній гімн України.

Два сусідні народи, які живуть поруч більше тисячі років. На київських кручах в загадці топоніму “Угорського урочища” криються таємниці мандрівки угорців під проводом Арпада з таємничої Ателькузи в Європу на Дунай. Алмош, батько Арпада, власноручно переніс останки київського князя Аскольда до збудованої ним церкви-ротонди Святого Миколая чи боярин-варяг Олмо? Скільки подібних загадок містить рання і пізня історія українсько-угорських стосунків? Крайня бідність джерельного матеріалу не дозволяє дослідникам повністю розкрити цей період взаємних стосунків. Але ці взаємини, безперечно ще з кінця IX ст. носили переважно мирний характер. Обидва народи були частіше союзниками ніж ворогами.

І ці союзні стосунки, за тодішніми звичаями, скріплялися шлюбними контактами між представниками правлячих династій. Деякі з цих шлюбів, якими скріплювалися союзні угоди, є гіпотетичними, навколо яких історики ще сперечаються, більшість з них підтверджені надійними джерелами. Першим таким шлюбом був, схоже, шлюб великого князя київського Святослава Ігоревича з незнаною з імені дочкою угорського князя Такшоня (близько 970 р.), наслідком цього союзу була угорська допомога у болгарській війні. Двоюрідний брат короля Іштвана Святого – Ласло Сар (Лисий), герцог межиріччя Мароша і Грана, близько 1000 р. одружився з Прямиславою, дочкою князя Володимира Святославича. Цей шлюб також був скріпленням союзу Русі з Угорщиною, про що писали літописи. Нарешті король Ендре I у 1046 р. одружився з Анастасією, дочкою Ярослава Мудрого. Королева Анастасія була регентшею на початку правління свого сина Шаломона. Ілона (Ленке руських літо-

Юрій ДИБА,
кандидат архітектури, доцент кафедри
“Рестаурація та реконструкція архітектурних комплексів”
Національного університету “Львівська політехніка”

УГОРСЬКІ ЧИННИКИ НА ПОЛІТИЧНІЙ ТА КУЛЬТУРНІЙ МАПІ ЦЕНТРАЛЬНОЇ ЄВРОПИ X-XI СТ.

В орбіту молодого Києво-руської держави територія Прикарпаття входила поступово, як з допомогою військової сили, так і через матримоніальні зв'язки шляхом одруження рюриковичів з представницями тих династій, що володіли суміжними територіями й впливали на тогочасну політичну ситуацію в регіоні. Багато авторів погоджуються з тим, що початковою ланкою у ланцюгу політичних подій, що мали місце на Прикарпатті в X – першій половині XI століть, стала його політична інкорпорація Великоморавською державою.

На території, що розташовувалися на північ від Карпат, Велика Моравія поширює свій вплив в останній чверті IX ст. (Рис. 1) Згідно з Панонським житієм св. Мефодія, в залежність від держави Святополка потрапляє племінне князівство вісян: “Один сильний поганський князь, що сидів на Віслі, обзивав

(Рис. 1) Велика Моравія в часи Святополка (870—894)

християн та робив їм шкоду. І, пославши до нього. (Мефодій) сказав: “Сину, добре б тобі хреститися по своїй волі на своїй землі, щоби не був ти хрещений в полоні на чужій землі, (коли так буде), згадаєш про мене”. Так і сталося”¹.

Сфери впливу Великоморавської держави кінця IX ст. в першу чергу були успадковані Чехією, яка у X ст. активно просувалася на Прикарпаття². Згідно грамоти 1086 року території, на які претендувала празька єпархія, охоплювали не лише землі віслян, а простягалися далі на схід, до річок “Bug et Stir” Бугу та Стиру: “Звідси на Схід [Празьке єпископство] має межею річки Буг і Стир з містом Краковом і областю, яка називається Ваг, з усіма округами, що відносилися до вище названого міста, котрим є Краків”³. Очевидно, що від чеської династії Пшемислідів отримало назву і прикарпатський столярний град Перемишль.

Прикарпаття з Побужжям залишалося в складі чеського князівства до початку 80-х років X ст.⁴ Під 981 р. у “Повісті минулих літ” записано: “Шшов Володимир до Ляхів і зайняв міста їх — Перемишль, Червен та інші міста, які є й до сьогодні під Руссю”⁵. І хоча деякі дослідники вважали, що Володимир здійснив похід на ляхів-поляків, яким, у той час, належало і Прикарпаття⁶, більшість науковців, схиляючись до думки про приналежність “Червенських градов” до Чеського князівства до походу Володимир⁷. Крім установчої грамоти Празького єпископату, про

¹ Житие Мефодия. Месяца апреля в 6 день память и житие отца нашего и учителя Мефодия, архиепископа моравского // Сказания о начале славянской письменности - Москва, 1981 - С. 99

² *Исаевич Я.Д.* “Грады червенские” и Перемышльская земля в политических взаимоотношениях между восточными и западными славянами (конец IX – начало XI в.) // Исследования по истории славянских и балканских народов. Эпоха средневековья. - Москва, 1972. - С. 115-116; *Исаевич. Я.Д.* Славяне и лендзяне в IX – X вв. // Формирование раннефеодальных славянских народностей. - Москва, 1981 - С. 158.

³ *Козьма Пражский.* Ческая хроника - Москва, 1962 - С. 151

⁴ *Головко А.Б.* К вопросу о роли “Червенских градов” в истории восточного и западного славянства в IX – первой трети XI в // Древнерусское государство и славяне - Минск, 1983 - С. 107.

⁵ Літопис руський / За Іпатським списком переклав Леонід Махновець. - Київ, 1989. - С. 49.

⁶ *Пацуто В.Т.* Внешняя политика Древней Руси - Москва, 1968. - С. 121;

⁷ Ширше про це, див : *Головко А.Б.* Древняя Русь и Польша в политических взаимоотношениях X – первой трети XIII вв. - Киев, 1988 - С. 10-12.

це є прямі вказівки в “Записці” арабського мандрівника Ібн-Якуба⁸ та в хроніці “Дагоме юлекс”, у якій поміщено опис території Польщі перед смертю князя Мещка I⁹.

Іншої думки щодо походу Володимира 981 р. притримується І. Мицько. Він звернув увагу на той факт, що під тим самим роком у чеському граді Лібіше помирає Славнік, глава чеського княжого роду, що конкурував з пражськими Пшемислами. На цій підставі дослідник робить висновок, що в цей час Володимир Святославович одружився з вдовою Славніковича¹⁰. З літописних свідчень відомо, що до шлюбу з візантійською принцесою Анною, Володимир був одружений і з двома чехинями – Мальфрідєю та Аділею. Шлюб з чехинею закріплював та обґрунтовував володіння Києвом Прикарпаттям. Таким чином, як доводить І. Мицько, у 981 р. і Володимир не мав наміру ні з ким воювати, а йшов на захід, щоб одружитися з представницею впливової чеської династії. Оскільки чеський термін “Лех” означав представника можновладного роду, то руський володар ішов власне до чехів. Мирні наміри князя засвідчує і форма літописного запису, у якому сказано, що Володимир йшов до ляхів (к ляхом), а не на ляхів.

Окрім Чеського князівства, претендентом на Великоморавську спадщину була також і Угорщина. Ще на початку X століття угорці підкорили більшу частину Великої Моравії, загрожуючи усій Центральній Європі. Щойно у 955 р., в битві на р. Леху поблизу Аусбурга, угорці були розбиті об’єднаним військом чеського князя Болеслава та німецького короля Оттона I. Очевидно, що саме ця битва стала переломним моментом, що дозволив Чехії позиціонувати себе спадкоємицею Великої Моравії. На думку І. Мицька, похід на Чехію київського князя Святослава (невдовзі після цієї битви) і мав на меті зупинити чеську експансію на північне підгір’я, яке, у той час (через шлюб Святослава з угорською княжною), підпорядковувалася Русі. Прикарпаття з Перемишлем все ж відійшло до Чехії, тому й син Святослава Володимир, двічі одружуючись з чехинями,

⁸ Kowalski T. Relacja Ibrahima ibn-Jakuba z podróży do krajów słowiańskich w przekazie al-Bekieręgo.- Kraków.- 1946.- S. 150

⁹ Kubiśówna B. Dagome iudex. Studium krytyczne // Początki Państwa Polskiego - Poznań, 1962.- T. 1.- S.394-396

¹⁰ Мицько І. Давня історія Підгір’я в контексті українсько-чеських зв’язків // Слово Просвіти - Старий Самбір, 2003. № 58 - С. 4.

так само підтверджував свої права на колишні володіння Великої Моравії у Прикарпатті.¹¹

Успадкував Прикарпаття і Ярослав Мудрий. Декларуючи свій чеський родовід по матері, одного з своїх синів він назвав Вячеславом-Меркурієм, на честь святого чеського мученика, а першого онука – Ростиславом, на честь будівничого та хрестителя Великої Моравії. Згаданий князь Ростислав Володимирович став зачинателем Першої галицької династії. Але, що цікаво, права своїх дітей на Прикарпаття він закріпив, одружуючись із донькою вже угорського короля.¹² Отже, після 1031 р., коли Ярослав Мудрий повертає Русі Червенські городи, на Прикарпатті складається нова політична ситуація, коли треба було рахуватися саме з угорцями, що нівелювали вплив чеської держави, активований після битви на р. Леху в 955 р.

Похід Ярослава передує ряду подій в політичному житті центральноєвропейських держав, спровокованих несподіваною смертю (у тому ж 1031 р.) Емерика – єдиного спадкоємця угорського короля Стефана. Ця трагічна подія відкрила дорогу до трону молодшій гілці Арпадовичів. Натомість король Стефан вирішив претендентів з родини усунути, а престіл передати чоловікові сестри – венеціянинові Петрові Орсело. Загроза з боку короля Стефана змусила синів Владислава (Ласла) Лисого (Андрія, Бела та Левента) мігрувати з краю і шукати прихистку спершу в Чехії, а потім у Польщі, де їх прийняв Мешко. Про угорських емігрантів у Польщі сповіщають насамперед угорські хронічки. У польських джерелах (крім Я. Длугоша, який спирався на угорські свідчення) про цей факт нічого не відомо. Бела залишився у Польщі, а його брати Андрій та Левент вирушили далі на Русь.

Шлюб Бели І з П'ястівною угорські дослідники відносять до 1033 р. З вигнання він повернувся в 1048 р. Тобто, перебування Бели у Польщі могло тривати 16 років. Перипетії перебування Бели в Польщі вперше розглянув О. Бальцер, який підкреслив тісні родинні зв'язки угорського вигнання з П'ястами. Дослідник звернув увагу на те, що з трьох синів Бели один мав слов'янське ім'я Владислав, а другий – Ламберт, кількразово вживане в роді П'ястів. Крім того, про польські впливи свідчить і приbrane Белою друге ім'я – (Войцех) Адальберт. О. Бальцер відносив одруження Бели до 1039–1042 років, й

¹¹ Там само.

¹² Там само.

скорочував час його перебування в еміграції з до шести-дев'яти років.¹³

Цим подіям окрему статтю присвятив Є. Дов'ят, який відводив Белі I значно важливішу роль в історії Польщі, ніж до того вважалося.¹⁴ Зокрема, Є. Дов'ят припускав, що Мешко II віддав Белі у посаг за дочкою частину своїх володінь як уділ. Він звернув увагу на те, що деякі хроністи вважали ім'я Бела рівнозначним з ім'ям Болеслав, що дало підстави ототожнити угорського вигнанця з Белу I з так званим Болеславом Забутим (Zaropnianum), відомим за реляцією Великопольської хроніки, який нібито взяв у руки правління Польщею після смерті Мешка II у 1034 році. Є. Дов'ят пов'язував із особою Бели I перенесення столиці до Кракова, спричинене знищенням Гнезна та Познані чехами. Навіть, якщо дату прибуття Бели у Польщу й одруження його з П'ястівною змістити на 1042-й рік, як це доводив Г. Лябуда¹⁵, період його перебування в еміграції усе ж є доволі значним.

Життєпис Бели I можна розділити на такі основні етапи: з 1031 чи 1042 р. по 1048 р. Бела мігрує до Польщі, де одружується з П'ястівною і де в нього народжуються діти; з 1048 по 1058 р. Бела володіє уділом в Угорщині, у той час королівський угорський трон займає його брат Андрій; у 1058 р., після конфлікту з Андрієм, Бела вдруге втікає до Польщі; у 1060–1063 роках Бела, за допомогою Болеслава Сміливого, займає угорський королівський стіл.

Особа Бели I для долі Прикарпаття має непересічне значення. З його донькою Ленкою (Оленою) одружився засновник першої галицької династії - князь Ростислав Володимирович. Єдиною згадкою про перебування Ростислава в землях південно-західної Русі, є свідчення Василя Татішева, який повідомляє, що в 1056 р. після смерті князя Вячеслава брата (Ярославичі) перевели на його місце в Смоленськ Ігора з Володимира на Волині, а у Володимир перевели з Ростова племінника Ростислава¹⁶. У В. Татішева знаходимо також дату

¹³ Balcer O. Genealogia Piastów - Rraków, 1895.- S. 90-92

¹⁴ Dowiat J. Bela I w Polsce (1031/32 - 1048) // Przegląd historyczny - Warszawa, 1965 - T. LVI, zes. 1 - S. 1-23

¹⁵ Labuda G. Mieszko II król polski (1025-1034). Czasy pszelomu w dziejach państwa polskiego - Warszawa, 1992.- S. 174-183.

¹⁶ Під 6560 (1052) р : „Преставился Владимир, сын Ярославов старший, в Новгороде октября 4 дня в воскресенье... После него остался сын его Ростислав в Новгороде.”; під 6572 (1064) р : Ростислав, сын Владимиров, внук Ярославов,

народження (1038 р.) та хресне ім'я Ростислава – Михайл¹⁷. У літописах ім'я Ростислава Володимировича з'являється під 1064 р. У цьому році він з воеводою Поресем та Вишатою, сином новгородського воеводи Остромира, утікають до Тмуторокані. Нетривале володіння Тмутороканню закінчилося для Ростислава трагічно. Він помер, отруєний візантійським намісником у Херсонесі (катепаном), її був похований у церкві Пресвятої Богородиці в Тмуторокані¹⁸. Після смерті чоловіка Ленка збиралася з синами їхати до батька в Угорщину, проте князь Ізяслав її відпустив, а синів утримав на Русі¹⁹.

З можливістю перебування Ростислава на землях Прикарпаття погоджувався Денис Зубрицький, який допускав, що до уділу Ростислава спершу належала Галичина, а Волинь – після переведення Ігора з Володимира в Суздаль²⁰. Вірогідним свідок В. Татищева вважав і Сергій Соловйов. Про це, на його думку, свідчить те, що діти Ростислава шукають собі волостей на Волині²¹. Такої ж думки дотримувався і А. Андріяшев²². Михайло Грушевський уточнював, що у 1057 р. Ростислав міг отримати не всю Волинську волость, а лише якусь її частину²³. Такою частиною, чи уділом Ростислава була на його думку Галичина, поєднана, ще Володимиром Великим, в єдине ціле з Волинню. Грушевський М. аргументує свою думку тим, що Ростиславичі тримаються разом Давидом Ігоревичем, який претендував на Волинь, й заспокоюється лише тоді, коли отримують від князя Всеволода Галицькі волості (з яких названо Перемишль і Тереховлю). Доказом правомірності претензій

якому после смерти отцовой даны были во владение Ростов и Суздаль, а после смерти Игоря переведен дядьями во Владимир на Волинь.....” Татищев В. История российская - Москва. 2003. - Т 2 - С. 80, 83.

¹⁷ Під 6546 (1038) р. „В то же лето родился Владимиру Ярославичу сын Ростислав, а при крещении назван Михаил.” Там само - С. 76.

¹⁸ Літопис руський - С. 100, 103.

¹⁹ Татищев В. История российская - С. 84.

²⁰ Зубрицький Д. Історія древняго галичско-русскаго княжества - Львов, 1852. - Ч 2. - С. 11.

²¹ Соловьев С. Історія Россіи съ древнѣйшихъ временъ. - Москва. 1879. - С. 14

²² Андріяшев А. Очеркъ історіи Волинскої землі до конца XIV столѣтія - Кієвъ, 1888 - С. 106-107

²³ Грушевський М. Очеркъ історіи Кієвскої землі отъ смерти Ярослава до конца XIV столѣтія - Кієвъ. 1891 - С. 63-64.

Ростиславичів на свою отчину, є підтвердження їх прав у Любечі, адже принцип отчин був основою любельських постанов²⁴.

Причини втечі Ростислава до Тмуторокані трактувалися по різному. Грушевський М. вважав, що Ростислав покинув Прикарпаття через інтриги свого стрия Ізяслава Ярославовича, який „здобувши Волинь, хотів прилучити до неї й Галичину”²⁵. За Тверським, Ніконовським та Єрмолінським літописами Ростислав утік до Тмуторокані з Новгороду²⁶. Вірогідними ці свідчення вважав, наприклад, М. Карамзін²⁷. Висувалися також припущення, що Ростислав Володимирович, вже як князь володимиро-волинський, збирався повернути свою отчину з допомогою новгородських бояр, проте зазнав поразки, і змушений був утікати до Тмуторокані²⁸. Свідчення деяких літописів про втечу Ростислава до Тмуторокані з Новгороду М. Грушевський пояснював тим, що „се може бути загодя з того, що з ним тікав Вишата, син новгородського посадника Остромира. Вишата ж міг бути боярином Володимира і по за Новгородом”²⁹. Крім того, на думку Леонтія Войтовича, Ростислав міг бути вигнаним з Волині у 1060 р., можливо за підтримку синів Бели проти Шоломона (сина Андрія та Анастасії), якого підтримував великий князь Ізяслав Ярославович. Зауважимо, що Ростислав утікає до Тмуторокані відразу після

²⁴ *Грушевський М.* Історія України-Руси — Львів, 1905 — Т 2 — С 46, 53 75, 363

²⁵ Там само - С 408

²⁶ Полное собрание русских летописей - Санкт-Петербург, 1862 - Т 9. Летописный сборник, именуемый Патриаршею или Никоновскою летописью - С 92. Санкт-Петербург, 1863 - Т 15. Летописный сборник, именуемый Тверскою летописью - С 154, Санкт-Петербург, 1910 - Т 23. Ермолинская летопись - С. 22

²⁷ *Карамзин Н. М.* История государства Российского — С-Петербург, 1892 - Т. 2 - С 43, 48

²⁸ *Троцкий И. М.* Возникновение новгородской республики // Известия Академии наук СССР VII серия - отделение общественных наук - Ленинград, 1932 - № 4 - С. 289-291. *Ранов О. М.* Княжеские владения на Руси в X - первой половине XIII в - Москва, 1977 - С. 68-69. *Гадло А. В.* К истории Тмутороканского княжества во второй половине XI в. // Славяно-русские древности. Историко-археологическое изучение Древней Руси - Ленинград, 1988 - Вып. 1 - С. 194-213. *Гадло А. В.* Тмутороканские эноды. IV (Старшие Ярославичи и Ростислав) // Вестник Ленинградского университета. Серия 2. История, языковедение, литературоведение — Ленинград, 1990 - Вып. 4 (№ 23) - С. 3-13.

²⁹ *Грушевський М.* Історія України-Руси - С. 53, покл.: 1

смерті короля Бели I у 1063 р., позбавивлений підтримки тестя, й під тиском брата Анастасії Ізяслава. Окрім того, позбавлений уділу Ростислав мів вибрати Тмуторокань як місце свого нового осідку, не випадково. Цю акцію можна потрактувати і як спробу захоплення угорської спадщини, прабатьківщини угорців в Надазов'ї. Як Закріплення права на володіння Прикарпаттям за Ростиславом через одруження з донькою Бели I Ланкою, можливо трактувати і територію Прикарпаття. У цьому контексті слід пригадати гіпотезу С. Томашівського, що цими землями, між 1018 та 1031 роками, володіли угорці, а саме – син Стефана Емерік.

Степан Томашівський звернув увагу на аргументи, які заперечують володіння Польщею Перемишлем в період після інтервенції Болеслава Хороброго, та висловив гіпотезу, що Прикарпаття у той час належало Угорщині, а Польща утримувала лише Червенські гради (Західну Волинь). На його думку, Перемишль зайняв не Болеслав, а його союзник Іштван (Стефан) угорський. Дослідник звернув увагу на повідомлення Гільдесгаймської хроніки про смерть сина Стефана Емеріка (Імріха) на полюванні, де його названо руським князем – „dux Ruzzorum”. Крім того, С. Томашівський порівняв літописні свідчення про повернення Руссю Белза у 1030 р. та Червенських gradів у 1031 р. В повідомленні про зайняття Белза не сказано, у кого було забрано це місто.

Чи не єдиним джерелом, в якому, як вважають, відобразилися події русько-польського конфлікту 1031 р. є записка Єхуди бен меїр ха Кохена, в якій повідомляється про розгром єврейської торгової общини в Перемишлі та продаж євреїв у рабство³⁰. Дані цього джерела, зважаючи на гіпотезу С. Томашівського, можуть також відображати і перипетії русько-угорського конфлікту, викликаного смертю Емеріка. На цій підставі історик допустив, що Белз разом з Перемишлем були відібрані в союзників Болеслава угорців³¹. Імовірно, що саме трагічна смерть на полюванні у 1031 р. сина Стефана Імріха, названого в західному джерелі „dux Ruzzorum”, спонукала

³⁰ Головки А. Б. Древняя Русь и Польша...— С. 39.

³¹ Томашівський С. Дев'ятьсот літ тому (1030-1930). З приводу ювілею міста Белза // Нова зоря - Львів, 1930 - Р. 5, ч. 1 (301).- С. 10-12, Томашівський С. Червенсько-руський князь, якого ми досі не знали // Нова зоря - Львів, 1930 - Р. 5, ч. 29 (329).- С. 9-10; Томашівський С. Св. Емерік в легенді й історії // Нова зоря - Львів, 1930 - Р. 5, ч. 40 (340) - С. 6-7

(Рис. 2) Костіел Святої Трійці – санктуарій реліквії Древа святого Хреста. Бенедиктинський монастир на Лисій горі Свентокушського дзір'я (Фото Я. Галана)

князя Ярослава Мудрого до активних дій по визволенню Прикарпаття з Перемишлем.

Про перебування Емерика на Прикарпатті свідчать і легенди, пов'язані з фундацією бенедиктинського монастиря Святого Хреста на Лисій Горі (Рис. 2; 3), в яких оповідається про частку Божого древа, яку Емерик подарував цьому монастиреві³².

В легендах мовиться і про одруження Емерика з невідомою на ім'я польською князівною. Польські дослідники припускають, що це могла бути донька Мешка I, Болеслава Хороброго чи Мешка II³³. На думку С. Томашівського угорський король був одружений з руською княжною, покликаючись на те, що певна угорська традиція називає її Ольгою. Дослідник наголошує, що ім'я Ольга є варяго-руського походження й допускає, що княгиня Ольга могла бути донькою Святополка, сина Володимира Великого і зятя Болеслава Хороброго. Окрім

³² *Długosz J. Roczniki czyli kroniki sławnego królestwa Polskiego*. - Warszawa, 1961. - Ks. 1. - S. 157; Ks. 2. - S. 327.

Ширше коло джерел проаналізував Й. Гацький: *Gacki J. Benedyktyński klasztor Świętego Krzyża na Łysej Górze*. - Warszawa. - 1873. - S. 15-32. Див. також *Niwinski M. Benedyktyni na Łysej Górze // Ziemia*. - 1934. - Roczn. XXIV, № 11. - S. 283-285.

³³ *Dąbrowski J. Polskie małżeństwo św. Emeryka // Przegląd powszechny*. - Warszawa, 1930. - T. 187, № 559-560 - S. 68-69.

*(Рис. 3) Церква св. Емерика в
подвір'ї Свєтїтєнєського єєдїнї-
цїнського монастиря
(Фотїє Г. Котобїєського)*

*(Рис. 5) Майдан монастирського сазавського
триїнї-квадрїфаїю.*

*(Рис. 4) Бєрнардинський монастир в Сазавї.
Запаїтїнї вїдїтє.
Праворїдї на тєрїтїорїї - фїндаментїї найїстїтїцїює
сазавського тїаїю.*

того, С. Томашівський звертає увагу на те, свідком смерті королевича був “грецький єпископ”. Ця подробиця є додатковим свідченням того, що “князь помер на Русі в присутності руського єпископа”³⁴.

Очевидно, що бенедиктинці, котрі замешкали монастир Святого Хреста на Лисій Горі були визнавачами східного обряду. За Й. Гацьким перші монахи прибули на Лису Гору з Угорщини, звідки й привезли культ св. Емерика та реліквію Святого Хреста. Він спирається на свідчення чеської оповіді, у якій ці монахи прибули з чеського міста Zozea, під яким розуміють Сазавський бенедиктинський монастир східного обряду³⁵ (Рис. 4). Під час археологічних досліджень Сазавського монастиря було виявлено фундаменти найстаршого храму (XI ст.) у вигляді тетраконха (Рис. 5).

В 1053 р. Спитигнев II виганяє монахів-бенедиктинців слов'янського обряду з Сазавського монастиря. Після вигнання сазавські монахи пішли до Угорщини. Хронологічно близький планувальний аналог сазавського храму досліджено зокрема у Завихості (Польща), де виявлено матеріали, характерні для тогочасної Русі.

Про визнання східного обряду в Свентокшиському монастирі, який відвідував Емерик, згадують зокрема українські перекази. Так І. Мицько вказав на покрайній запис в рукопису кінця XVI – початку XVII ст. “Бесіди на тему першого послання апостола Павла до коринтян” де згадується про нищення поляками грецьких та руських книг, що зберігалися у згаданому монастирі Святого Хреста³⁶: “Навет ту в нашей земли побравши ц(е)рквы хр(е)стіанские рускїе книги шо были учители(й) великих по гре(ц)ку и по руску писаные на обличенне неч(е)с(т)їя ихнї(х) у крыжа с(вя)т(о)го за Сандомиром там великое множество книг замк(ну)ли в склепї”³⁷.

В народній пам'яті затрималося і згадка про загибель королевича Емерика. „Dux Ruzzorum”, наслідник угорського трону й майбутній святий Емерик неочікувано помер у віці 24-річному віці на ложах, від поранення, отриманого від дикого кабана.

³⁴ *Томашівський С.* Св. Емерик в легенді й історії ... - С. 7.

³⁵ *Gacki J.* Benedyktynski klasztor Świętego Krzyża ... - S. 20-21.

³⁶ *Мицько І. З.* Ідеологічна боротьба на Україні в XVII ст. і формування та склад бібліотек // Бібліографічна інформація і сучасність - Київ, 1981. - С. 110.

³⁷ Бесіди на тему першого послання апостола Павла до коринтян // Львівська наукова бібліотека ім. В. Стефаніка НАН України. Відділ рукописів, ф. 3: Бібліотека монастиря Василіан, спр. MB-772, арк. 40 зв.

У розлогому корпусі колядок зі збірки Володимира Гнатюка є поодиноким колядка з сюжетом боротьби стрільця з вепром³⁸:

Лови на вепра

*Ой шумит, гудит зелена дубина,
Ой має-ж она чого гудіти:
Бо вона зачула дике звіриня,
Дике звіриня – дикого вепра.
Ой за ним слідит стрілець-молодець,
Подібают ся й а з диким вепром:
Ой вепре, вепре, що в ті за зброя?
У мене зброя – срібна стрільбонька,
Срібна стрільбонька, золотий лучок,
Золотий лучок, срібний курочок.
Ой вепре, вепре, деб ми боролись?
На тих рівнинах, на тих долинах.
Ой як стрілець втяв дикого вепра,
Тогди ся вепер в ритвини ся впер.
Ой видиш, вепре, що в мні за зброя?
Не помогли ти золотії кла,
Ні золоті кла, ні саяний бік.*

У іншому варіанті цієї ж колядки дві останні стрічки дещо різняться змістом:

*Ой видиш, вепре, я тебе вхопив,
Щоби ти більше стрільців не зводив.*³⁹

Судячи з опису, стрілець полював з арбалетом, що відповідає реаліям княжої доби. Сюжет цитованої колядки завершується перемогою стрільця, хоч другий варіант припускає і негативний результат двобою.

Основним аргументом на користь припущення про відображення в колядці реальної історичної події – загибелі королеви Емеріка – є назва місцевості, звідки походять ці колядки. Перший варіант було записано в під Івано-Франківськом в Угринові, а другий – в Угринові Горішньому (Рис. 6).

Назви цих населених пунктів (а до куша наближених назв належать ще кілька населених пунктів з подібною назвою), зокрема й недалекої Угорники, що походять від етноніма «угри», є доказом вірогідності її поодинокого сюжету, у

³⁸ Етнографічний збірник - Львів, 1914.- Т. XXXVI: Колядки і щедрівки / Зібрав В. Гнатюк.- Т. II.- С. 29, № 178.

³⁹ Там само.

(Рис. 6) Околиці Івано-Франківська з населеними пунктами
Уршиїв/Уршники. Фрагменті карти галичини 1860 р.

(Рис. 7) Уршиїв на карті Голяна 1630 р.

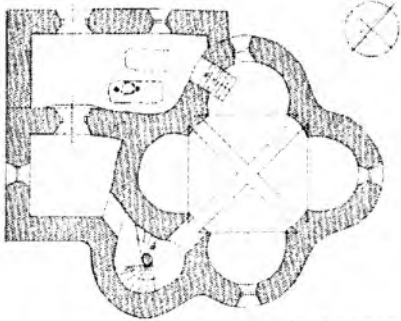
його зв'язку з місцем загибелі «князя русинів» Емеріка. Треба сказати, що Угринів зафіксовано й на ранній карті Боплана 1560 р. (Рис. 7). Отже, гіпотеза С. Томашівського про володіння «князя русинів» Емеріка на Прикарпатті, й те, «що ся сумна пригода (смерть на ловах – Ю.Д.) сталася таки тут, у Галичині...»⁴⁰ знаходить нові, несподівані підтвердження. Очевидно, Ярослав Мудрий у 1030 р. здобув Белз в угорців, і саме нагла смерть Емеріка у 1031 р., що забезпечувало його від нападу з Прикарпаття, змусила київського князя у цьому ж році йти на Червенські Гради.

Отже, й закріплення прав династії ростиславичів на Прикарпаття закріплювалося одруженням Ростислава Володимировича із донькою Бели І. Шлюб Ленке і Ростислава А. Феньчак відносить до королівського періоду у життєписі Бели І (1060–1063). Огримання князем-ізгоем уділу саме в Прикарпатті може бути наслідком одруження і породичання з Арпадовичами, інакше важко пояснити переміщення Ростислава у 1056 р. з Ростова і Суздаля чи Новгороду, де була його отчина. Проте, Ростислав та Ленке могли одружитися і в той час, коли Бела І володів уділом в Угорщині, до його коронації у 1060 р. Отже, між 1056 та 1064 роками Ростислав дійсно міг володіти Прикарпаттям з центром в Перемишлі, і його одруження з Ленке також опосередковано це підтверджує.

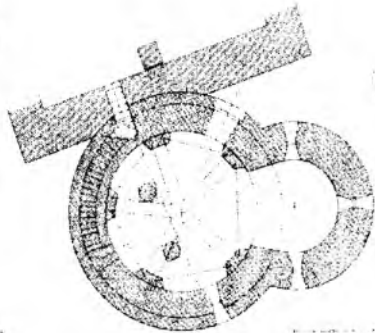
Свідченням русько-угорських зв'язків є і тогочасна архітектурно-будівельна діяльність. Так дві дороманські пам'ятки – чотириконхову ротонду, відкриту в підземеллях Вавеля у 1917 р. (т. зв храм „А”), та дводільну палацову ротонду, виявлену археологами на подвір'ї перемишльського замку в 1960 р., пов'язують дві ознаки – титулатура та будівельна техніка. За літературою, обидва храми присвячено Пресвятій Богородиці Марії та вимуровано з плоских обколотих каменів, на розчині з майже чистого вапна. Такий мулярський розчин є унікальним для будівель передроманської доби, виявлених на території Польщі.

Появу вавельської чотириконхової ротонди та перемишльського палацового комплексу з дводільною ротондою, слід пов'язувати з діяльністю представника молодшої гілки угорських Арпадовичів – Бели І. Вавельський храм (Рис. 8–9) міг бути збудованим в період перебування Бели І у вигнанні у Польщі між 1031 та 1048 роками. Одружений з п'ястівною, до-

⁴⁰ *Томашівський С.* Перемисько-руський князь, якого ми досі не знали... - С. 10

(Рис. 8) Вавельська чотириапсидна ротонда (храм А). План
(Графічна реконструкція автора)

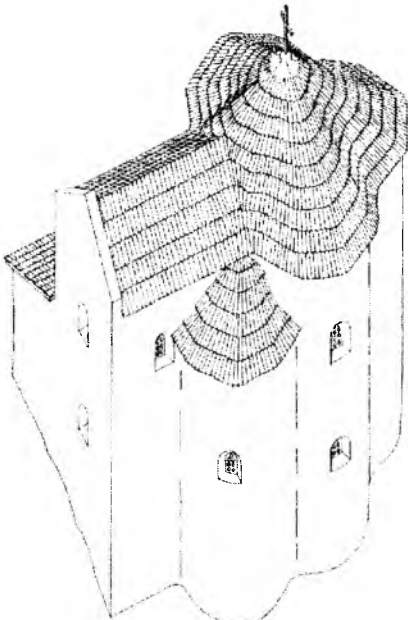

(Рис. 10) Перемишльська замкова ротонда. План
(Графічна реконструкція автора)

чко Мешка II, Бела на тривалий час пов'язав своє життя з Польщею, де можливо і отримав уділ й зайняв відповідну позицію, гідну його стану. Перемишльський палацовий комплекс (Рис. 10–11) споруджено між 1056 та 1064 роками, як осідок князя Ростислава Володимировича, одруженого з дочкою Бели I – Ланкою⁴¹.

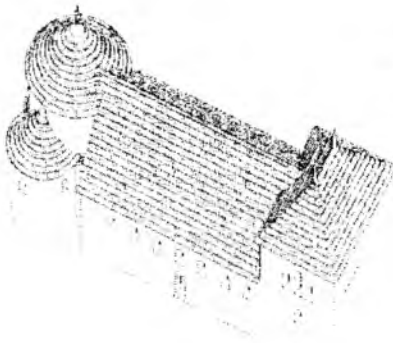
Про зв'язок вавельського квадрифоля з вихідцями із угорщини свідчить знахідка, у поховальній камері при храмі, ювелірного виробу у вигляді оправленої в золото підвіски з гірського кришталю (широко датованої від кінця X до I чв. XIII ст.), яку пов'язують з угорськими ювелірними майстернями (Рис. 12).

За планувально-морфологічними особливостями вавель-

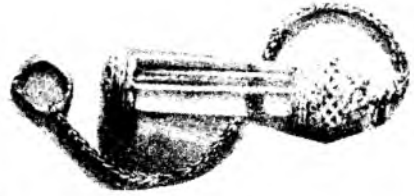

(Рис. 9) Вавельська чотириапсидна ротонда (храм А). Загальний вигляд
(Графічна реконструкція автора)

⁴¹ Діба Ю. Фундації богородичних храмів-ротонд у Кракові та Перемишлі у контексті центральноєвропейських міждержавних зв'язків середини XI століття // Записки наукового товариства імені Шевченка - Львів, 2005 - Т. ССXLIX - С. 35-104.

(Рис. 11) Перемишльська замкова ротонда. Запланований вигляд комплексу з палацом та ротондою
(Графічна реконструкція автора)

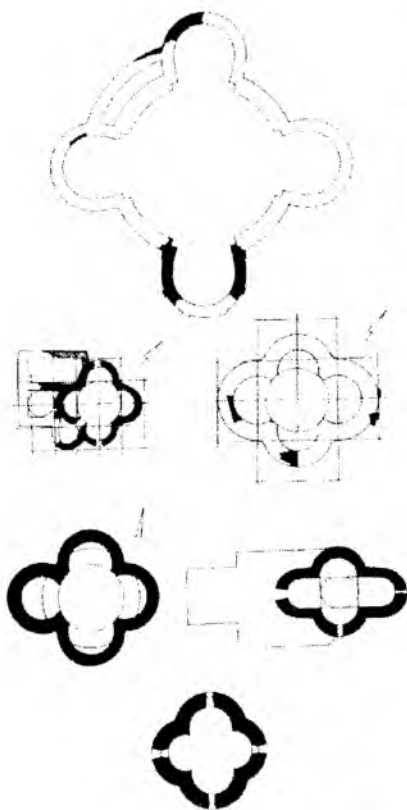

(Рис. 12) Залізна сідлова

ми квадрифолями, серед яких найбличим є храм, виявлений археологами поблизу Nagykovács в місцевості Ludaspuszta, датований початком XI ст. Квадрифолю Угорщини, що складають окрему групу, зводилися до кінця XIII ст. (Рис. 13) Дводільний, простий тип ротонд, репрезентований перемишльською палацовою ротондою, є масово поширеним в Угорщині.

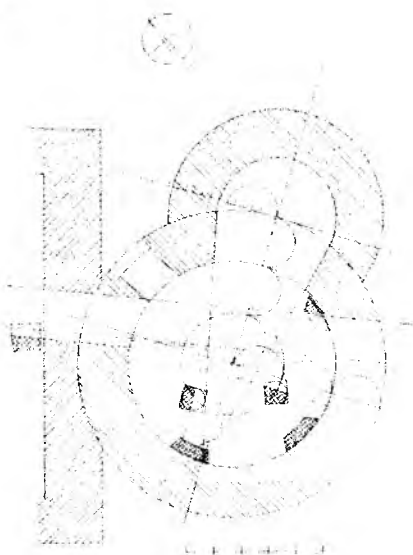
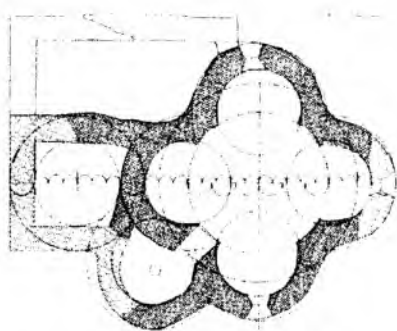
Вавельський чотириконх та перемишльську дводільну ротонду могла об'єднувати і конструктивна система перекриття. Склепіння підсилювалися гуртами (ребрами), які спиралися на чотири міжапсидні пілони (у вавельському чотириконховому храмі) та п'ять пристінних лізен (у перемишльській замковій ротонді). Ця конструкція склеплення є характерною для пізніших угорських квадрифолів, наприклад в Kiszombog. Така ж конструкція є характерною для типологічно близьких далматинських триконхових храмів — св. Миколая в Ніні та св. Кршевана на о. Крк, датованих кінцем першого тисячоліття. Зв'язок далматинської будівельної традиції з Вавельською пам'яткою можливий за угорського посередництва.

У розплануванні вавельського та перемишльського храму застосовувалися будівельні міри, похідні від грецької (візантійської) стопи величиною 31–32 см (Рис. 14–15). У відношенні до вавельської пам'ятки це пов'язується з візантійським корінням релігійної традиції, яку репрезентували вигнанці (після 1031 р.) з Угорщини, Арпадовичі Андрій, Левент, а також — Бела, який надовго затримався у Польщі. Східні міри у розплануванні перемишльського палацового комплексу пояснюються одруженням дочки Бели I Ленки з Рюриковичем — Ростиславом Володимировичем, візантійське віровизнання якого є безсумнівним.

(Рис. 13) Центральноєвропейські
квадрифеїї:

1. св. Віта у Празі;
- 2) вавелівська чотириапсидна ротонда
(храм А);
- 3) вавелівська чотириапсидна ротонда
(храм В);
- 4) Nagykovács, műcsiszor Lúdaspuszta.
Уоршита;
- 5) Székelyudvarhely (Odorhegy?)
Трансильванія;

(Рис. 15) Перемітська замкова
ротонда.

Планувально-композиційний аналіз.

Відмінність перемишльського палацового комплексу від тогочасних київських взірців пояснюється тим, що Ростиславич Володимирович перебував у статусі князя-ізгоя (владу на Русі утримували його дядьки Ярославичі), а також — через його родинні зв'язки з Арпадовичами.

Техніка мурування вавельської та перемишльської ротонд на чистому вапні відрізняє їх від польських дороманських пам'яток, які мурувалися на гіпсових розчинах. Ця технологічна особливість виразно демонструє їх окремішність.

Аналогічна система кладки, що отримала назву *petit appareil allonge*, як і конструкція понижених віконні луків з V-подібною замковою частиною використовувалася до 70-х — 80-х років XI ст. У цю верхню межу вкладається і перебування Бели I у Польщі та Ростислава і Ленке на Прикарпатті.

Марійну титулатуру вавельської та перемишльської ротонд можливо пов'язати із особливим вшануванням Пресвятої Богородиці в Угорщині та на Русі у першій половині XI ст., де її культ поширився на державному рівні.

Таким чином, комплекс історичних, фольклорних, топонімічних та архітектурних свідчень доводять складну боротьбу за входження Прикарпаття в Києво-Руську державу рюриковичів. З часу політичної інкорпорації земель племінного об'єднання хорватів Великоморавською державою у X ст. до утвердження на Прикарпатті першої галицької династії ростиславичів, за право олодіння цими благодатними землями велися війни, заключалися політичні та матримоніальні союзи. І не останню роль у цій боротьбі відводилася і угорському чиннику.

Diba Jurij, az építésztudomány kandidátusa, a „Lvivi Politechnika” Nemzeti Egyetem Építészeti Komplexumok Restaurációja és Rekonstrukciója Tanszékének a docense.

MAGYAR TÉNYEZŐK KÖZÉP-EURÓPA POLITIKAI ÉS KULTURÁLIS TÉRKÉPÉN A X-XI. SZÁZADBAN

István magyar király fiának, Imre herceg halálának rejtélye, I Béla emigrációjának nehézségei, a vavelszki és peremiszki rotondák sajátosságai — hogyan kapcsolódnak egymáshoz ezek az első látásra különböző tényezők? Hol volt Imre herceg Marchia Ruthenorumja? A szerző a cikkben váratlan, de meggyőző érvekkel oldja fel azon összekuszált problémákat, ami mintegy két évszázada nyugtalanítja a kutatókat.